

JOANNA JUSZCZYK-RYGALLO

Definiowanie siebie przez dziecko w procesie edukacji tożsamościowej

Defining Oneself by a Child in the Process of Identity Education

ORCID: 0000-0002-4176-9794, doktor, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Pedagogiczny, Instytut Edukacji Przedszkolnej i Szkolnej, Polska

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie złożoności procesu formowania tożsamości człowieka w zmieniającym środowisku społecznym. Tożsamość przedstawiono jako strukturę stratyfikacyjnych cech osobowych jednostki. Ostatecznie przybiera ona postać konstrukcji typu *onion*, w której kolejne warstwy charakteryzują się jednokierunkowym domknięciem – utrudniona jest ingerencja w utworzone wcześniej warstwy wewnętrzne i jednocześnie możliwe jest transponowanie z nich cech tożsamościowych do tworzonej nowej warstwy zewnętrznej. W osi czasowej takiego nadbudowywania tożsamości szczególnie wyróżnione jest dzieciństwo, w czasie którego w procesach poznawania siebie dziecko konstruuje koncepcję własnej tożsamości osobowej. W docelowej strukturze tożsamości jednostki jest do konstrukt zamknięty i stabilny, który jest trudny do późniejszej zmiany. Dlatego też ten okres formowania tożsamości powinien być wspierany poprzez świadome oddziaływanie socjalizacyjne – edukację tożsamościową pobudzającą do autorefleksji i prowadzącą do samostanowienia odnoszącego się do tworzenia własnego wizerunku dziecka. W ten sposób uzyskuje się gwarancję przygotowania młodego człowieka do radzenia sobie w dalszym życiu z wyzwaniem współczesnego świata.

Słowa kluczowe: cyberagresja, dziecko, edukacja, tożsamość, samodzielność, samostanowienie

Abstract

The purpose of this article is to present complexity of the process of human identity formation in changing social environment. Identity is presented as a structure of stratificational personal qualities. In the end, it has an onion-type form, where following layers are characterized by one-way closure – it is difficult to interfere in formerly created inner layers and simultaneously it is possible to transpose from them the identity features to a new outer layer that is created. In the timeline of such superstructure of identity, the childhood is particularly important, as the time when the child is creating a concept of own personal identity through cognitive processes. It is a close and stable construct in the target structure of individual identity, which is difficult to be changed subsequently. Therefore, this period of identity formation should be supported by conscious socializing influence – identity education that stimulates self-reflection and leads to self-

determination referring to creation of the child's self-image. In this way, it is guaranteed that the young people are prepared to deal with challenges of contemporary world in their further life.

Keywords: child, education, identity, self-reliance, self-determination

---

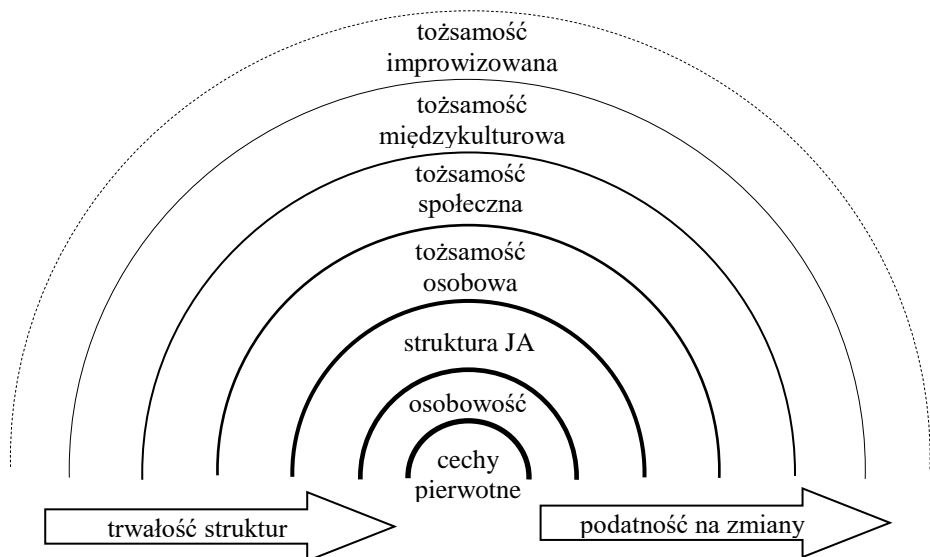
Wstęp

Współczesne dzieci funkcjonują w warunkach powszechnej dostępności do szybkiego, taniego i niezawodnego internetu. Dzięki temu poszerza się zakres wiedzy, pozyskiwanie której jest coraz łatwiejsze. Jest to jednak proces poznawczy coraz bardziej powierzchowny, a jednocześnie uniemożliwiający skoncentrowanie się nad jednym tematem i przez to utrudniający utrzymanie dyscypliny myślowej. Konsekwencją tego są zmiany strategii myślenia i działania. Modyfikują się również algorytmy formowania się tożsamości osobowej dzieci. Świadomość własnego istnienia z jednej strony opiera się na dążeniu do autonomiczności i podmiotowości, z drugiej zaś wynika z uwikłania w relacjach pomiędzy światem zewnętrznym doznań a światem wewnętrznym przeżyć. Złożoność tych procesów bierze się z faktu, że obecnie niemal każde dziecko żyje jednocześnie w dwóch rzeczywistościach: realnej i wirtualnej. Osiągnięta tożsamość jest wypadkową cech utrwalonych w tych dwóch przenikających się świadomościowo obszarach środowiskowych. Jest to swoisty stan dynamicznej równowagi tożsamościowej. Ponieważ jednak zarówno realna, jak i wirtualna rzeczywistość podlegają ciągłym intensywnym przemianom, zatem poszukiwanie dróg budowania własnej tożsamości jest też procesem dynamicznie zmiennym. Dlatego sytuacja nieustannych zmian implikuje konieczność wprowadzania innowacji w zakresie stosowanych metod dydaktycznych, także w perspektywie edukacji tożsamościowej. Celem artykułu jest przeprowadzenie analitycznej refleksji nad problemem formowania się tożsamości osobowej w warunkach zmienności środowiska społecznego oraz w kontekście samostanowienia dziecka w procesie tożsamościowej edukacji.

Kłopoty z tożsamością

Termin *tożsamość* został po raz pierwszy wprowadzony w 1919 r. przez chorwackiego psychoanalityka Rauska. Dopiero jednak w latach 60. XX w. zaczęto intensywnie interesować się tym zagadnieniem, głównie pod wpływem prac Eriksona w Stanach Zjednoczonych. Od tego czasu są prowadzone szeroko zakrojone i wielokierunkowe badania nad tożsamością. Odmienne nurty teoretyczne doprowadziły do różnic znaczeniowych w definicyjnym określeniu tożsamości. Rozważania teoretyczno-metodologiczne na ten temat przedstawia np. Waszczyńska (2014). Podstawowym założeniem pozostaje związek tożsamości z procesem socjalizacji dziecka. Różnie natomiast jest interpretowany mechanizm wyłaniania i kształtowania się ludzkiej osobowości, a poprzez nią formowania się tożsamości (Wróblewska, 2011, s. 179–182). W tych procesach często

jest zaznaczany związek tożsamości jednostki z jej socjalizacją. Tożsamość wyłania się jako ciąg nabudowujących się stratyfikacyjnych warstw cech osobowych tworzących strukturę typu *onion*, którą pokazano na rysunku 1. Wyróżnić można następujące kluczowe struktury tożsamości: cechy pierwotne – osobowość – struktura JA – tożsamość jednostkowa – tożsamość społeczna – tożsamość międzykulturowa – tożsamość improwizowana, które kształtowane są przez system cech podstawowych: biologicznych, psychicznych, społecznych i kulturowych (zob. też rys. 2).

Rysunek 1. Stratyfikacja *onion* tożsamości jednostkowej

Źródło: opracowanie własne.

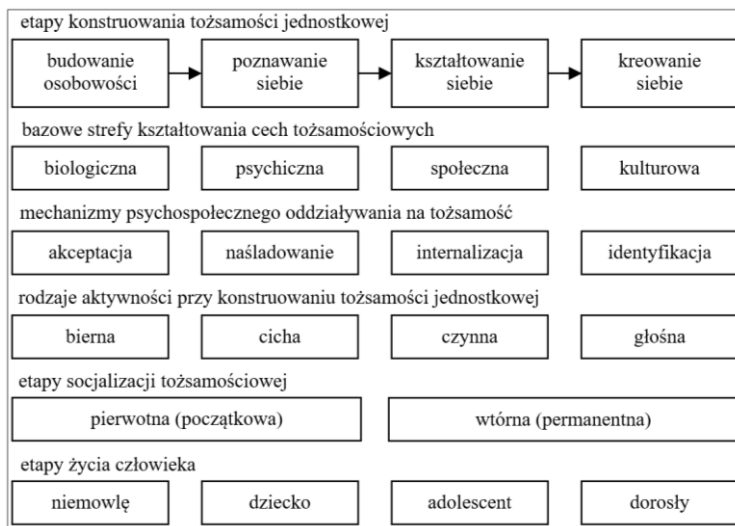
Osobowość jest strukturą pierwotną, która jest osadzona w cechach pierwotnych strefy biologicznej człowieka. Jest to system mechanizmów psychologicznych wyznaczający sposób postrzegania świata i siebie oraz reagowania na wyzwania rzeczywistości. Strefa biologiczna jest związana z wrodzonymi (genetycznymi) instynktami i dziedziczonymi talentami oraz pierwotnymi koniecznościami. Stanowią ją naturalne potrzeby, które są nieuświadomionymi inicjatorami pierwszych działań dziecka. To one określają ekologiczno-aksjologiczne horyzonty niezbędne do pełnego osobowego rozwoju człowieka. Często pozostają ukryte w podświadomości i dla ich pełnego wykorzystania do dalszego rozwoju tożsamości potrzebne jest ich uzmysłowienie (np. rozpoznanie zdolności lub innych predyspozycji dziecka). Kształtujące się na bazie cech pierwotnych atrybuty osobowościowe są swego rodzaju generatorem zachowań jednostkowych i źró-

dłem kreowania struktury JA w strefie psychicznej. Strefa psychiczna jest płaszczyzną motywującą jednostkę do aktywności. Składają się na nią takie potrzeby psychiczne, jak potrzeba bezpieczeństwa, akceptacji, emocjonalnego i komunikacyjnego odzewu oraz nowych doświadczeń. Dopiero poprzez dynamiczną strukturę JA, w tle której pozostaje osobowość, konstruowana jest w strefie społecznej tożsamość osobowa, a następnie tożsamość społeczna i międzykulturowa. Najbardziej zewnętrzną warstwą jest tożsamość improwizowana, która jest tą warstwą tożsamości, poprzez którą jednostka jest postrzegana i oceniana przez otoczenie. Każda kolejna tworzona warstwa tożsamości domyka więc strukturę z warstwy niższej i jednocześnie jeszcze bardziej wzmacnia niżej położone domknięcia. Dlatego dotarcie do niższych warstw i odkrywanie prawdziwej struktury tożsamości jednostki jest trudne i wymaga podjęcia specjalnych zabiegów psychologicznych. Domknięcia kolejnych warstw mają przy tym charakter jednokierunkowy. Utrudniają ingerencję w warstwy znajdujące się głębiej w strukturze *onion*, natomiast są otwarte na transponowanie wpływu zawartości warstw wewnętrznych przy budowaniu warstw zewnętrznych.

W procesie socjalizacji cechy tożsamościowe są wypracowywane samodzielnie i są dla kolejnych warstw struktury *onion* procesami coraz bardziej świadomymi i przyjmowanymi przez jednostkę coraz bardziej dobrowolnie. Przebieg tych zmian związany jest z poszerzaniem się aktywności jednostki przy konstruowaniu tożsamości (rys. 2). Początkowo bierna aktywność (niewykazująca inicjatywy) w okresie niemowlęctwa przekształca się w cichą (ograniczona głównie do pytań) w dzieciństwie, by ostatecznie przybrać postać czynnej (wypełnionej działaniami), a następnie głośniejszej (ekspansjonistycznej). Aktywność głośna jest charakterystyczna dla ostatniej warstwy – tożsamości improwizowanej – która pozostaje już całkowicie pod kontrolą jednostki i jest świadomie (choć często chaotycznie) przez nią dostosowywana do jej aktualnych potrzeb. Głównie w obszarze tej warstwy ogniskują się wszystkie współczesne problemy (re)konstrukcji i (re)prezentacji tożsamości w społeczeństwie postmodernistycznym (Gromkowska, 1999, s. 36–39).

Samostanowienie

Proces socjalizacji i wyłaniania tożsamości odbywa się przez całe życie człowieka w różnych i ciągle zmieniających się warunkach. Mapę uwarunkowań odkrywania tożsamości przez jednostkę pokazano na rysunku 2. W osi czasowej rozwoju człowieka wyróżniono dwa podstawowe etapy socjalizacji. Okres początkowy, tzw. socjalizacja pierwotna, obejmuje wiek niemowlęcy i dzieciństwo. Okres permanentny, tzw. socjalizacja wtórna, dotyczy dłuższej perspektywy i obejmuje adolescencję i dorosłość, kiedy to tożsamość ze statycznej pozycji cech osobowych przesuwana się w kierunku jej ekspresyjnego określenia jako wyrazu społecznej, politycznej czy też kulturowej przynależności (Castells, 2009, s. 26–27).

Rysunek 2. Mapa procesów wyłaniania się tożsamości jednostkowej

Źródło: opracowanie własne.

Płaszczyzną socjalizacji pierwotnej jest osobowość i struktura JA. Etapy konstruowania tożsamości w czasie socjalizacji pierwotnej to budowanie osobowości i poznawanie siebie. Ten drugi etap jest szczególnie ważny, ponieważ w tym czasie budowana jest przez dziecko koncepcja siebie. Poznawanie siebie w dzieciństwie wymaga zatem zapewnienia warunków samostanowienia, które jako dyspozycja psychiczna w swoich założeniach i twierdzeniach w pełni akceptuje samodzielność i podmiotowość dziecka. Podstawowym mechanizmem psychospołecznego oddziaływania w tym okresie jest naśladownictwo, które polega na odtwarzaniu ról zapożyczonych ze świata dorosłych. W wyniku tego treningu dziecko poznaje swoje możliwości i doskonali je. Powoli jego eksperymenty przekształcają się i zmierzają do postaci uzewnętrznienia (internalizacji), czyli przejmowania wzorców zachowania w ten sposób, że stają się one elementami osobowości. Nabywane w okresie dzieciństwa cechy osobowości stają się coraz bardziej stabilne, by ostatecznie nabrać stałości w wieku około 7 lat.

Skutki socjalizacji pierwotnej są zatem trwałe i wpływają na całe życie jednostki. Jakość rozpoznanej przez dziecko koncepcji siebie decyduje o przygotowaniu tożsamości osobowej do jej nadbudowywania tożsamościami peryferyjnymi w okresie socjalizacji wtórnej. Oczywiście błędy popełniane w trakcie socjalizacji dziecka są trudne do późniejszej korekty, która, choć możliwa, jest jednak procesem długofalowym i nie zawsze przynoszącym pozytywne efekty. Dlatego też okres poznawania siebie przez dziecko powinien być wspierany przez świadome oddziaływanie socjalizacyjne – edukację tożsamościową.

Podsumowanie

Samostanowienie dziecka oznacza, że cechy osobowościowe są wykreowane samodzielnie, a więc są dla niego zrozumiałe oraz traktowane jako osobiste, niepowtarzalne i wyraźnie indywidualne. Edukacja tożsamościowa dziecka powinna się więc opierać na stosowaniu takich środków i sposobów komunikacji, które bazując na samostanowieniu, będą pomijać niekorzystne dla niego aspekty rzeczywistości, natomiast uwypuklać te, które są szczególnie istotne dla prawidłowego formowania jego osobowości. Spełnione powinny być przy tym podstawowe cele socjalizacji pierwotnej skupiające się w obszarze poznania i zrozumienia samego siebie i własnej kultury (Juszczak-Rygałło, 2018, s. 210). Muszą być także stale poszukiwane wzorce przekazywania wartości dostosowane do kondycji, koncepcji i kompetencji dziecka, ponieważ skutki socjalizacji pierwotnej są odczuwalne przez całe życie jednostki.

Posiadanie tożsamości jest istotą człowieczeństwa. Mimo tego tożsamości nie dostaje się ani w prezencje, ani z bezapelacyjnego wyroku bycia człowiekiem. Jest ona czymś, co się konstruuje i co można konstruować na różne sposoby (Bauman, 1994, s. 9). Ustanowienie najkorzystniejszego sposobu jest priorytetowe w perspektywie życia jednostki, ponieważ tożsamość jest zasobem sterującym bytem człowieka.

Literatura

- Bauman, Z. (1994). *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*. Warszawa: Instytut Kultury.
- Castells, M. (2009). *Siła tożsamości*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Gromkowska, A. (1999). Tożsamość w cyber-przestrzeni – (re)konstrukcje i (re)prezentacje. *Kultura Współczesna*, 3(21), 36–49.
- Juszczak-Rygałło, J. (2018). Identity Education. W: *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference* (s. 202–211). Rezekne (Latvia): Rezekne Academy of Technologies.
- Świrko-Pilipczuk, J. (2006). Samodzielność w świetle koncepcji osobowości autorskiej – perspektywa edukacyjna. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 19, 4(76), 57–73.
- Waszczyńska, K. (2014). Wokół problematyki tożsamości. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego*, 6, 48–73.
- Wróblewska, M. (2011). Kształtowanie tożsamości w perspektywie rozwojowej i edukacyjnej. *Pogranicze. Studia Społeczne*, XVII, 176–187.